

İzmir İli/Kenti İçin Bir Tarımsal Gelişme ve Yerleşme Stratejisi Üzerine

Yaşar Uysal*

Günümüz Türkiye'sinde mülkiyet, özellikle de konut mülkiyeti son derece önemli hale gelmiştir. Bugün aile fertleri ve/veya akrabalar arasında en büyük dayanışmanın konut edinme, en büyük kavgaların da yine miras paylaşımı sürecinde yaşanmasının bu önemin bir yansıması olduğu söylenebilir.

Diğer taraftan Türkiye tipik bir "gelişmekte olan" ülkedir. Bu "tipik" konum toplumsal bütünün ekonomik olduğu kadar sosyal, politik ve kültürel boyutlarında da kolayca görülebilmektedir. Nitekim, düşük kişi başına düşen gelir, cari açık ve dış borçların büyüklüğü, çalışma ve başarı ilkesi yerine ilişki ilkesinin geçerli olması, demokratik davranış yapısının içselleştirilememesi, eğitim düzeyi ve eğitimdeki kalite sorunları başlıca görünür gelişmekte olan ülke semptomlarıdır.

Böylesi bir tarihi arka plan ile mevcut koşulların önemli bir yansımasını kentleşme alanında görmekteyiz. Türkiye'de, özellikle 1980 sonrası dönemde, kentleşmeden kentleşmenin yaşandığı bir süreç söz konusu olmuştur. Zira kırsal alanların itici, kentsel alanların çekici faktörlerinden beslenen yoğun bir köyden kente göç süreci yaşanmıştır. Özellikle küresel gelişmelerle uyumlu şekilde küçük çiftçiliğin tasfiyesini hızlandıran 2000 sonrası tarım ve ekonomi politikalarının bu sürecin ivmesini artırması söz konusudur. Yine 2000'li yıllarda bu süreç arazi rantları yaratılması ve bunun paylaşımına dayalı bir anlayış ile farklı bir niteliğe bürünmüş, rant kollama en önemli ekonomik faaliyet haline gelirken planlama, planlı kentleşme adeta rantlara kurban edilmiştir. Sonuçta çarpık ekonomik yapı, göçebelikten beslenen kısa vadeli bakış açısı ve rant avcılığı birleşerek kentleri altyapısı yetersiz, estetik niteliği düşük, çarpık beton yığınlarına dönüştürmüştür.

Kentlerdeki genel durum böyleyken, büyükşehir belediyelerinin sınırları, önce 2004'te yürürlüğe giren 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Yasasıyla kısmen, ardından da 2014'te yürürlüğe giren 6360 sayılı yasa ile "il sınırı" olarak belirlenmiştir. Böylece büyükşehir yani il sınırları içinde kalan tüm köyler mahalleye dönüştürülmüştür. Kuşkusuz sadece bu iki gelişme bile düzenlemelerin sadece kentleşme açısından değil ekonomik, sosyal, politik ve en önemlisi de kültürel açıdan ciddi sonuçlara yol açabilecek nitelikler taşıdığını göstermektedir. Bu gelişme geçmişte literatürde daha çok kır-kent karşıtlığı üzerine kurgulanan bu alana yönelik analizlerin yenilerine, yeni tanımlamalara ve kavramsallaştırmaya olan ihtiyacı daha da artırmıştır. Kuşkusuz sadece bu boyutlarda değil, aynı zamanda uygulamaya yönelik yeni içeriklere sahip stratejilere olan ihtiyaç da önemli oranda belirginleşmiştir.

Türkiye'de yaşanan gelişmeler ve yapılan düzenlemeler kent, mahalle, yerleşme, planlama ve hepsinden önemlisi de anlayış ve strateji boyutunda yeniliklere ihtiyaç doğurmuştur. İlhan Tekeli'nin *İzmir İli/Kenti İçin Bir Tarımsal Gelişme ve Yerleşme Stratejisi* başlıklı çalışması, bu ihtiyaca hem teorik hem de pratik boyutta son derece uygun bir zamanlama ile İzmir özelinde bütünsel yanıt vermeye çalışmaktadır.

Tekeli, sadece Türkiye'nin en önde gelen deneyimli şehir plancılarından biri değil, aynı zamanda çok önemli ve iyi tanınan, "otorite" konumundaki bir sosyal bilimcidir. Bu çok boyutlu nitelikleri onun konuları geniş ve derinlikli bir

* Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisat Bölümü

açından ele almasına imkân vermektedir. Yazar çalışmanın temel amacını “görev genişlemesi karşısında belediyelerin yeni sorumluluklarını yerine getirmede izleyebileceği yol üzerinde bir strateji önermek” olarak tanımlamaktadır. Çalışmanın özgün yanlarını ise “kır-kent ikilemine dayanan kavramsal çerçevenin fiilen ve hukuken aşılmış olmasının gerektirdiği yeni bir yerleşme stratejisinin nasıl kurulabileceği konusunda öncü ve yol açıcı niteliğe sahip olması ve İzmir’in tarımsal gelişmesi için izleyebileceği stratejiyle bütünleştirilmiş olmasıdır. Dolayısıyla bu strateji tarım ve yerleşme planlaması (imar) olmak üzere iki dünyaya birden yönelmiştir,” şeklinde ifade etmektedir. Bu bağlamda çalışmanın içeriği ve özgünlüğünün heyecan verici nitelikte olduğu söylenebilir.

Diğer taraftan kitabın hazırlanması sürecinde tarımsal üretimin alt boyutlarını içerecek şekilde on farklı konuda odak grup çalışmaları yapıldığı ifade edilmektedir. Katılımcılığa önem veren bir anlayışla gerçekleştirilen bu çalışmalara dayanarak hazırlanan bu strateji metni, katkılarının alınması amacıyla, odak grup katılımcıları ile diğer bazı İzmirliilerin tartışmasına açılmıştır. Kitap alınan sözlü ve yazılı katkılar ile nihai hale getirilmiştir.

Kitap giriş ile birlikte sekiz bölümden oluşuyor. Genel amaçlar ile çalışma sistematığının sunulduğu ilk bölümün ardından ikinci bölümde dünya genelinde yaşanan gelişmeleri şekillendiren başlıca dinamiklerden olan Washington Mutabakatı’nın oluşturmaya çalıştığı yeni dünya ekonomik düzeni eleştirel bir perspektifte ele alınmıştır. Bugünün dünyasında gerek yerel gerekse ulusal ölçekte yaşanan gelişmelerin ve gerçekleştirilen düzenlemelerin küresel dinamiklerden bağımsız olarak ele alınması, özellikle çevre ülke konumunda bu süreçte eklemlemeye çalışan Türkiye gibi ülkelerde, büyük bir eksiklik olacak; söz konusu ülkeyi adeta tamamı görülmeyen bir senaryoda figürana dönüştürebilecektir. Zira bir taraftan devletin rolü ve hareket alanını yeniden tanımlandığı, diğer taraftan mallar, hizmetler, sermaye ve bilgi akımlarının serbestleştirildiği, ancak emek hareketlerinin denetim altında tutulduğu bir yeni dünya düzeni ikliminden azade kalmak ne ulusal ne de yerel düzeyde mümkün olamamaktadır. Tekeli bu bağlamdaki tespitlerini çalışmanın bütününde, gerektiğinde net bir şekilde ortaya koyarak sahip olduğu geniş perspektifi sürekli hissettirmektedir.

Bu bölümde ayrıca Rio Konferansı’nda (1992) imzaya açılan İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi, Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi ve Çölleşmeyle Mücadele Sözleşmesi’ne de atıflar yapılarak küresel boyutta sürdürülebilirlik ve çevre konularına ilişkin gelişmelere de yer verilmiştir. Bu bağlamda küresel ısınma ve küresel iklim değişikliğinde önemli payı olan metan üretiminin Türkiye’de yüzde 46,5’inin, yine Türkiye’de nitrojen dioksitin yüzde 79,4’ünün tarımsal üretimden kaynaklandığına vurgu yapılarak küresel çevre ve iklim sorunlarıyla tarımsal üretim arasındaki bağın Türkiye özelindeki durumu ortaya konulmuştur. Kuşkusuz bu açıklamalar konunun önemini daha net ortaya koymaya hizmet etmiştir.

Yine bu bölümde konuya insan hakları, gıda güvencesi, beslenme hakkı ve damak tadı açılarından da yaklaşılarak evrensellik ve insanilik boyutlarının da göz ardı edilmediği görülmektedir.

Yazarın başlangıçta konuya böylesi çok boyutlu ve bütünsel yaklaşmış olması küresel gelişmeler ve neoliberal politikalara ilişkin farkındalık ve derinliğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla çalışmanın giriş ve ikinci bölümü okurlara oldukça zengin bir vizyon ve perspektifi eleştirel zeminle birlikte sunmaktadır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ulusal yani Türkiye düzeyinde çözümlemeler yapılarak, küresel gelişmelere yönelik eleştirel çerçeve karşısında ülke tarımının yeniden yapılanmasında ve yerleşme sisteminin yaşadığı dönüşümlerde

ne tür düzenlemeler için ne tür bir kurumsallaşma gerçekleştirildiği değerlendirilmiştir. Bu aşamada yazarın yerleşme stratejisinin önemli bir boyutu olarak tarımı ele alması oldukça önemlidir. Böylece sadece mekânın değil üretimin de bu bağlamdaki öneminin ortaya konulmasına katkı sağlanmış, entegre bir yaklaşımın gerekliliğini ortaya koymuştur.

Diğer taraftan bu bölümde Türkiye’de 1980 ve özellikle de 2000 sonrası dönemde uygulanan tarım politikalarının oldukça nitelikli bir analizi yapılmıştır. Bu analizler çerçevesinde de İzmir tarımındaki dönüşümlerin küresel ve bununla uyumlu hale getirilen ulusal politika kaynakları ortaya konulmuştur.

Bu bölümde üzerinde önemle durulması gereken tespit, kırsal kalkınmanın günümüz koşullarında sadece tarımsal faaliyetlerle mümkün olmayacağına, yukarıdan değil yerelden gelen taleplerin kalkınmada önemli hale geldiğinin genel kabul gördüğüne dair yapılan vurgudur.

Üçüncü bölümde ayrıca çevre, küresel ısınma, küresel iklim değişikliği, yeşil büyüme ve sürdürülebilirlik bağlantılı kavramlar ve gelişmelerin Türkiye’de içselleştirilmesine yönelik yasal ve kurumsal düzenlemeler de ortaya konulmuştur. Burada yapılan değerlendirmelerden Türkiye’deki sorunun daha çok uygulama aşamasında olduğu anlaşılmaktadır. Bir başka ifadeyle Türkiye söylem ve düzenleme boyutunda hızlı mesafe alabilen, uygulamada ise oldukça yavaş giden bir ülke konumundadır. Böylesi bir yaklaşımın getirdiği sorunları birçok boyutta, özellikle de uluslararası ilişkilerde belirgin olarak görmek mümkündür.

Çalışmanın dördüncü bölümünde küresel gelişmeler ve neoliberal zemin çerçevesinde Türkiye’de uygulanan politikaların Türkiye tarımına yansımaları veriler yardımıyla ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu bölümde ilk dikkati çeken konu Türkiye’de tarıma ilişkin verilerin oldukça eskide kalması, bu sorunu ortadan kaldıracak bir tam tarım sayımının yapılamamış olmasıdır. Türkiye’de özellikle tarıma ilişkin yeterli, güvenilir ve hızlı istatistiki verilere ulaşmak, oldukça gelişmiş bilişim imkânlarına rağmen, oldukça sorunlu bir alan olarak kalmaya devam etmektedir. Daha da önemlisi bu konudaki gelişmelerin ümitli olmayı güçleştirmesidir. Bu durumun Tekeli’nin bu çalışmadaki ve bu bağlamdaki analizlerini, kısmi de olsa, sınırlandırıcı etki yaptığı anlaşılmaktadır.

Bu bölümde, mevcut verilerin de desteğiyle, kır ve kente ilişkin özdeşliklerin bulanıklaştığı, zira köylerin daha doğru bir ifadeyle köylülerin üretimden uzaklaştığı, köylerin üretimden çok tüketim alanı haline geldiği ortaya konulmuştur. Böylesi bir gelişme yani ortaya çıkan yeni ihtiyaçlar çalışmanın önemini daha da artırmaktadır.

Yine bu bölümde Türkiye tarımında tarımsal işletme yapısında, arazi kullanımında, tarımsal üretimde yaşanan gelişmeler ve dönüşümler, verilerin sunduğu imkânlar ölçüsünde ortaya konulmuştur. Burada Türkiye tarımında yaşanan dönüşümler tüm boyutlarıyla ve bütünsel olarak gerekçeleriyle birlikte sunulmuş, bunların neoliberal politikalarla uyumlu bir süreçte olduğu tespit edilmiştir. Bu dönüşümlerin Türkiye’nin ve çiftçilerin talep ve beklentileriyle uyum derecesi ise ayrı bir tartışma ve ayrı bir çalışma konusu olacak niteliktedir.

Küresel ve ulusal düzeydeki analizlerin ardından çalışmanın beşinci bölümünde, İzmir düzeyine inilerek, Türkiye’nin tarım kesiminde ve yerleşme düzeninde yaşadığı dönüşümlere İzmir’in nasıl katıldığı ele alınmıştır. Burada ilk olarak turizm tesisleri ile desantralize olan sanayi ve hizmetler sektörünün tarımsal faaliyetleri yok etmesi üzerinde durulmuştur. Ardından tarımsal üretimin temel girdisi olan emek ve toprağın genel durumu değerlendirilmiştir. Bu

aşamada İzmir’de kadın emeğinin önemi ve arazilerin küçük ölçekli olmasına vurgu yapılmıştır. Kanımızca ölçek tanımlamasında artık sadece arazi büyüklüğünün değil ürün/arazi büyüklüğü/bölge tanımlarını entegre eden yeni bir yaklaşım daha anlamlı olacaktır. Nitekim Orta Anadolu’da 50 dekarlık bir arazi tahıl üretimi için küçük ölçek anlamına gelecekken Ege Bölgesi’nde sebze üretimi için ayrılacak 50 dekarlık bir arazi orta hatta büyük ölçek olarak tanımlanabilecektir. Bu durumun çok zengin ürün desenine sahip olması ve meyve ile sebze üretiminin yaygın olması nedeniyle İzmir özelindeki arazi planlamalarında üzerinde önemle durulması gereken bir konu olduğu vurgulanmalıdır.

Diğer taraftan üzerinde önemle durulması gereken bir başka konu da Türkiye’nin en geniş tarımsal ürün desenine sahip illerinin başında gelen İzmir’de gerçekleştirilecek başarılı bir entegre yerleşme ve tarımsal gelişme stratejisinin Türkiye için çok faydalı bir pilot uygulama niteliği taşıyacağıdır. Buna özellikle vurgu yapmakta fayda görüyoruz. Bu durum örtü altı üreticilik, coğrafi işaret ve organik tarım açısından İzmir’in adeta “başkent” konumunda olmasıyla da pekişmektedir.

Kitabın altıncı bölümü İzmir’de yaşanan dönüşüm ve İzmir Büyükşehir Belediyesi’nin bu dönüşümde oynadığı öncü rolün çözümlemesine ayrılmıştır. Burada yapılan analizlerde İzmir Büyükşehir Belediyesi’nin 2007’de daha sonra “Tarımsal Hizmetler Daire Başkanlığı” adını alacak bir daire başkanlığı kurarak tarıma yönelik faaliyetleri kurumsal bir zeminde yürüttüğüne vurgu yapılmıştır. Türkiye’de bir “ilk” niteliğindeki bu adımın ardından söz konusu birimin faaliyetleri temel olarak İzmir’de organik tarımın gelişmesi ve yaygınlaşmasının desteklenmesi; kırsal yörelerdeki ova yollarının asfaltlanması; küçük üreticilerin kooperatifler halinde örgütlenmesini sağlamak ve tarımsal ürünlerin pazarlama darboğazlarının aşılması ve İzmirililerin sağlıklı ve güvenli gıdaya ulaşması imkânlarını geliştirmek şeklinde sıralanmıştır. Çalışmada ayrıca Büyükşehir Belediyesi’nin (toprak ve yaprak analizi, ekopazarlar kurulması, okul sütü/süt kuzusu projesi, hayvan, fide, ekipman dağıtımı gibi) tarım ve çiftçilere yönelik doğrudan çalışmalarına da yer verilmiştir. Bu uygulamalar Büyükşehir Belediyesi’nin tarımsal üretimdeki sorunların çözümüne oldukça vizyoner bir yaklaşımla yöneldiğini ortaya koyduğu kadar, yazarın yapılanları sorun-çözüm dinamikleri bağlamında bütünsel olarak ele alışındaki yetkinliği de ortaya koymaktadır.

Çalışmanın yedinci bölümü küresel, ulusal ve İzmir düzeyinde yapılan analiz ve değerlendirmelerin katkısı ile “İzmir İl Bütünü için Bir Gelişme Stratejisi ve Politikalar Demeti”nin sunulmasına ayrılmıştır. Çalışmanın önceki bölümlerindeki detaylı ve bütünsel analizlerin bu demetin çok etkin bir şekilde ortaya konulmasına yardımcı olduğu görülmektedir.

Bu bölümde stratejik hedef “insan onuruna saygılı, sürdürülebilir bir ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek” olarak belirlenmiştir. Bu hedef için ayrıca üç alt strateji söz konusudur. Bunlar ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek, kalkınmada sürdürülebilirliği sağlamak ve insan merkezli olmak, insan onuruna saygılı olmak şeklindedir. Bu alt stratejilerin her biri için de oldukça işlevsel ve ufuk açıcı üçer alt strateji belirlenmiştir. Stratejik hedefler boyutunda belirlenen hedefler tutarlıdır.

Bu noktada şu değerlendirmeleri yapmak mümkündür: Bu bölümdeki öneriler Türkiye’nin ve insanların ihtiyacı olan bir insani nitelik zemininde kurgulanmıştır. Devlet ve planlama kavramlarını adeta işlevsiz kılmak için ön plana çıkarılan büyüme yerine geri plana itilen kalkınma kavramı zemininde öneriler geliştirilmesi son derece yerinde olmuştur. Ayrıca öneriler sadece İzmir

değil İzmir üzerinden hareketle kır-kent ayrımının zayıfladığı her büyükşehir belediyesine uygun hale getirilebilecektir. Kuşkusuz bu çalışma bu niteliklere sahip olmayan illerde uygulanacak kalkınma stratejileri için de referans niteliği taşıyacaktır.

Çalışmanın bu bölümünde stratejik hedeflerin ortaya konulmasının ardından çalışmanın kapsamının dışına taşarak İzmir için bir “bölge planı” yapma çabasına kayılmasının da önlenmesi amacıyla sınırlandırılmış ancak detaylandırılmış politikalara yer verilmiştir. Bu noktada İzmir’de tarımın kalkınan, doğayla dost ve sürdürülebilir, bu alanda çalışanlara saygınlık sağlayan bir faaliyet alanı olmasını sağlamak; İzmir ilinde üst ölçekli (1/100.000) yeni bir arazi kullanma planı hazırlama yaklaşımını geliştirmek ve uygulamak olmak üzere iki politika üzerinde durulmuştur. Çalışmanın bu boyutunda önerilen alt politika amaçları ve araçlar sistematik ve bütünsel niteliğe sahiptir. Bir başka ifadeyle kente yönelik politikalar bütünlüklü olarak ve tüm imkânlarıyla/kısıtlarıyla ele alınmıştır. Adeta gözden kaçan bir boyut bırakılmamıştır. Bu durum yazarın birikimi kadar İzmir’in tarım potansiyelleri ve ihtiyaçları (sorunları) konusundaki yetkinliğini de ortaya koymaktadır.

Bu bölümde dikkat çeken ve üzerinde durulması gereken önemli konu ise arazi kullanım planları hazırlanırken deniz-kıyı-kara boyutlarının birlikte ele alınarak özgün bir yaklaşım ve çözüm önerileri sunulmasıdır.

Bu çalışma strateji ve politika düzeyinin altına inmemekle beraber entegre ettiği tarımsal gelişme ve yerleşme stratejisi olarak Türkiye’ye gerçekten yeni ve oldukça ileri bir öneri sunmaktadır. İzmir’in sahip olduğu potansiyeller ve sorunlar dikkate alınarak İzmir için bütünsel bir öneriler metni olmanın ötesinde, tarımsal faaliyetlerin önemli olduğu tüm büyükşehir belediyelerine kılavuz niteliği taşımaktadır. Ülkemizde bu alanda mevcut büyük bir eksikliği gideren bu çalışmanın yeterince güçlü bir algı ile tüm yerel/ulusal politika yapımcıları tarafından incelenmesi gerekir. Zira yerel için evrensel nitelikleri olan bir proje sunmaktadır.

Bununla birlikte çalışmaya ilişkin olarak şu farklı değerlendirmeleri de ortaya koymakta fayda görmekteyiz:

Kentlerdeki imkânlar köylerde ulaşılabilmeyen, gençler çiftçilikten uzaklaşırken, küresel dinamikler küçük çiftçiliği yok ederek tarımsal üretimin büyük ölçekli işletmelerce yapılmasına evrilirken böylesi bir stratejinin başarıyla uygulanması oldukça güç olacaktır.

Diğer taraftan merkezi yönetim ile yerel yönetimler yani büyükşehir belediyeleri arasındaki ilişkiler, yetki ve sorumluluk paylaşımı açık kurumsal zemine kavuşmadan, merkezi yönetim ile büyükşehir yönetiminin farklı partilerden gelmesi durumunda ortaya çıkan sorunların çözülmesi sağlanmadan böylesi bir stratejinin başarıyla uygulanması da yine oldukça güç görünmektedir. Dolayısıyla çalışmada merkezi yönetim-büyükşehir ilişkilerinin kurumsal boyutuna ilişkin önerilere daha fazla yer vermesi, önerilerin Türkiye genelinde yaygınlaştırılması imkânını artıracaktır.

Çalışmaya, veriler ışığında, İzmir’de yaşanan ve yaşanması beklenen demografik gelişmelerin daha yoğun olarak dahil edilmesi uygun olacaktır.

Bunların yanında İzmir sadece İzmir olarak değil, hinterlandını oluşturan Manisa, Aydın, Balıkesir’le yani bölge ile bütünleşik boyutlarıyla birlikte dikkate alınmak durumundadır. Bağlantılı bölge ve ülke ölçeğinde bütünsel bir strateji geliştirilmesi uygun olacaktır. Kuşkusuz bunun yeni bir çalışmanın konusu olduğu da söylenebilir.

Çalışma, planlama ile arası pek de iyi olmayan bir ülkede, yeni bir anla-

yışla yeni bir planlama stratejisini yerel boyutta sunmaktadır. Başarı bir algı, anlayış, yaklaşım, daha genel ifadesiyle yönetim kültüründe de bir dönüşümü gerektirmektedir. Çalışmanın ihtiyaç gösterdiği dönüşüm ile yaşamakta olan dönüşümün uyumluluğu konusu ayrıca tartışmaya değerlidir.

Sonuç olarak Tekeli çok önemli bir alanda, çok nitelikli bir çalışmayı çok gerekli bir zamanda merkezi ve yerel politika yapıcılarını başta olmak üzere kamuoyuna sunmuştur. İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin bu çalışmayı sahiplendiği ve birçok kısıt altında bunu hayata geçirmeye çalışacağı söylenebilir. Bu bağlamda da İzmir bir ilklerin kenti olmaya adaydır. Çalışmanın ülke genelinde yaygınlaştırılması çok faydalı olacaktır. Temennimiz Tekeli'nin bu çok değerli çalışmasının insan, yerleşim, üretim, çevre bağlamında planlama ve sürdürülebilirlik boyutunda bugüne kadar gerekli ve nitelikli çaba ve sonuçları üretememiş bir ülke olarak Türkiye'de hak ettiği ilgi ve desteği görebilmesidir.